

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE AŞI HABERLERİ VE HABER DOĞRULAMA PLATFORMLARI: “DOĞRULUK PAYI” VE “TEYİT” ÖRNEKLERİ*

Mehmet YUMRUTAŞ**

Gönderim Tarihi: 12.02.2022 - Kabul Tarihi: 29.03.2022

Yumrutaş, M. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde aşı haberleri ve haber doğrulama platformları: “Doğruluk Payı” ve “Teyit” örnekleri. *Etkileşim*, 9, 194-222 doi: 10.32739/etkilesim.2022.5.9.161

Bu çalışma araştırma ve yayın etiğine uygun olarak gerçekteőirilmiőtir.

Öz

Dijital medya mecraları, “yanlış bilgi” ve/veya “sahte haber”in hızlı biçimde üretilerek kitlelere ulaşmasına aracılık etmektedir. İçinden geçtiğimiz Covid-19 pandemi süreci göz önüne alındığında, hastalıktan korunmada en etkin metot olarak görölen aşılar ile ilgili birçok sahte haberin üretilmesi, “infodemi” olarak adlandırılan olgunun öne çıkan örneklerinden birini oluşturmaktadır. İnsanları doğru bilgilendirme amacıyla hareket eden haber doğrulama platformları, yanlış bilgi ve/veya sahte haberlerin saptanması konusunda, “infodemi” ile mücadelede de önemli bir rol üstlenmektedir. Bu araştırmada, seçilen örnekler üzerinden, doğrulama platformlarının medyada yer bulmuş Covid-19 aşıları hakkındaki yanlış bilgi ve sahte haberlerini konu alan doğrulama faaliyetleri incelenmektedir. Covid-19 aşılarıyla ilgili haberlerin; Türkiye’de Covid-19 vakaları görölmeden önce başladığı, aşılarla ilgili iddiaların neredeyse tamamına yakınının sosyal medya kaynaklı olduğu ve doğrulama neticesinde %92’sinin “Yanlış” olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 aşıları, dijital medya, sahte haber, infodemi, doğrulama platformları.

* Makale, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Halkla İliőikiler ve Tanıtım Bölümü Doktora programında, Prof. Dr. Tuğba ASRAK HASDEMİR’in “Yeni İletişim Teknolojileri ve Halkla İliőikiler” adlı dersi kapsamında üretilmiőtir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yumrutasmehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0114-9387

VACCINE NEWS AND FACT-CHECKING PLATFORMS IN THE COVID-19 PANDEMIC: EXAMPLES OF “DOĞRULUK PAYI” AND “TEYİT”*

Mehmet YUMRUTAŞ**

Received: 12.02.2022 - Accepted: 29.03.2022

Yumrutaş, M. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde aşı haberleri ve haber doğrulama platformları: “Doğruluk Payı” ve “Teyit” örnekleri. *Etkileşim*, 9, 194-222 doi: 10.32739/etkileşim.2022.5.9.161

This study complies with research and publication ethics.

Abstract

Digital media channels mediate the rapid production of “false information” and/or “fake news” to reach the masses. Considering the Covid-19 pandemic, the production of many fake news about vaccines, which is seen as the most effective method in preventing disease, is one of the prominent examples of the phenomenon called “infodemic”. The fact-checking platforms also play an important role in the fight against “infodemic” by detecting false information and/or fake news. In this research, the verification activities of fact-checking platforms on false information and fake news about Covid-19 vaccines that have been covered in the media were examined through selected samples. It has been concluded that the news about Covid-19 vaccine started before Covid-19 cases were recorded in Turkey, most of the claims about vaccines were originated from social media, and as a result of verification, 92% of them were “False”.

Keywords: Covid-19 vaccines, digital media, fake news, infodemic, verification platforms.

* This study was carried out within the scope of Prof. Tuğba ASRAK HASDEMİR’s “New Communication Technologies and Public Relations” course in Ankara Hacı Bayram Veli University, Public Relations and Publicity Department, PhD program.

**PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, yumrutasmehmet@gmail.com ORCID: 0000-0003-0114-9387

Giriş

Çağımızın nitelendirilmesinde kullanılan “bilgi çağı”, “dijital çağ”, “internet çağı”, “post truth-hakikat sonrası çağ”, Manuel Castells ile Van Dijk gibi düşünürlerin ifadesiyle “ağ toplumu” gibi terimler ve kavramsallaştırmalar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle yaşanan değişimlerin önemini, boyutunu farklı biçimlerde işaret etmektedir. Dijitalleşmenin giderek hızlandığı çağımızda bireyler, sosyal ağlar vasıtasıyla haberlerin oluşturulmasına ve yayılmasına aktif olarak katılmaktadır. Dijital mecralar ve İnternet, habere ulaşmada geleneksel medyanın önüne geçmiş durumdadır. *Oxford Üniversitesi Reuters Enstitüsü 2021 Dijital Haber Raporu’na* göre Türkiye’de habere ulaşmada kullanıcıların başvurduğu ana kaynak olarak ilk sırada % 81 ile çevrim içi kaynaklar (sosyal medya dâhil) yer almaktadır (2021: 109). Sağlıkla ilgili konularda bilgi kaynağı olarak belirtilen iletişim mecraları arasında da ilk sırada İnternet (%48,6) yer almaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2018: 83).

İnternet bağlantılı cep telefonu kullanan bir kişi, tek başına herhangi bir konuda bilgi ve/veya haberi üretip dijital medya vasıtasıyla dolaşıma sokabilmekte ve/veya başkaları tarafından üretilen bilgi ya da haberin tüketicisi olabilmektedir. Böylelikle bilgi ve/veya haber kaynaklarının sayısında devasa bir artış olmakta, bilgi ve/veya haber üretimi profesyonellikten uzaklaşmakta, medya etiği gözetilerek yapılan bir faaliyet olmaktan giderek çıkmaktadır. Üretilen bilgi ve/veya haberlerin doğruluğunu kontrol da zorlaşmaktadır. Bu gibi durumlar, günümüzde, yanlış bilgi ve sahte haber (*fake news*) sorununu daha da görünür kılmaktadır. Ayrıca üretilen yanlış bilgi veya sahte haberler, menşinden çıktığı anda dijital medyanın marifetiyle dünyanın bir ucundan diğer ucuna saniyeler içerisinde ulaşabilmektedir. Nitekim içinden geçilmekte olan pandemi sürecinde, Covid-19 hastalığı ve aşısıyla ilgili onlarca yanlış bilgi ve sahte haberin dijital medya mecralarında dolaşımına tanıklık edilmektedir. Tıpkı korona virüsün kısa sürede salgın halini alarak pandemiye dönüşmesi gibi, yanlış bilgi ve sahte haberler de bu süreçte “yanlış bilgi salgını” olarak kavramsallaştırılan infodemiye dönüşmüştür (*World Health Organization [WHO], ty.-a*).

Yanlış bilgi ve sahte haber sorunu yeni olmamakla birlikte, dijital medya ile daha yaygın biçimde ve daha sık olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Milenyumla internetin yaygınlaşarak daha fazla kullanılmaya başlaması, yeni medya mecralarının çoğalması, haber üretmenin ve yaymanın kolaylaşması, doğru bilgi ve habere olan ihtiyacın önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Sahte haberlerin ve yanlış bilgilerin yeni medya mecraları üzerinden çok hızlı bir şekilde kitlelere yayılabildiği göz önüne alındığında doğru bilgi ve habere ulaşmada kişiler tek başına yetersiz kalabilmekte, başkalarının yardımına ihtiyaç duyabilmektedir. Böyle durumlarda kullanıcıların, şüpheli bilgi ve haberlerin doğruluğunu kontrol edebileceği doğrulama mekanizmalarına gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. Bu gereksinimlerin karşılanması, bir haberin doğru ya da yanlış olduğuna dair çatışmalı görüşlerin söz konusu olduğu ve kafa karışıklığının yaşandığı durumlarda daha da işlevsel hale gelmektedir. Haber doğrulama

gerekliğinin tarihi çok eskilere gitse de internet ve yeni medya ortamlarının sağladığı olanaklar, aynı zamanda dijital medya mecralarında internet doğrulama platformlarının da doğuşuna sebep olmuştur (Kavaklı, 2019).

İnternet doğrulama platformları "...birincil ve ikincil kaynakların araştırılması yoluyla kamuya yapılan açıklamalarda doğrulanabilir iddiaların değerlendirilmesini" sağlamaktadır (Brandtzaeg ve Folstad, 2017: 65). İlk olarak 2000'li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkan doğrulama platformları, kısa bir süre sonra Türkiye'de de kurulmaya başlanmıştır. Bu platformlar arasında yer alan "Doğruluk Payı" ve "Teyit" adlarını taşıyan doğrulama platformları, özellikle Covid-19 pandemi sürecinde ortaya çıkan sağlık konularında yüzlerce iddia, yanlış bilgi ve sahte haberlerin doğrulanmasında aktif rol almışlardır.

Bu çerçevede makalede, seçilen örnekler üzerinden, doğrulama platformlarının medyada da yer bulmuş, Covid-19 aşılı hakkında yanlış bilgi ve sahte haberleri konu alan doğrulama faaliyetlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için Uluslararası Doğruluk Kontrol Ağı (*International Fact Checking Network* [IFCN]) üyesi olarak Türkiye'de faaliyet gösteren "Doğruluk Payı" ve "Teyit" adlı haber doğrulama platformlarının, Covid-19 aşılıyla ilgili olarak doğrulamasını yaptıkları iddialar incelenmektedir. Ayrıca doğrulama platformları muhabirlerinin yanlış bilgi ve sahte haberlerin yayılmasına karşı halkın bilinç düzeyini artırma adına "bülten, dosya ve teyitpedia" adı altında yaptıkları bilgi ve haberler ele alınmaktadır. Veriler, platformların web sayfalarından elde edilmiştir ("Teyit" platformunun <https://teyit.org/> web sayfasındaki İçerikler sekmesi altındaki *Analiz, Dosya, Teyitpedia* ve *Ekipten* başlıkları altında; "Doğruluk Payı" platformunun <https://www.dogrulukpayi.com/> web sayfasındaki *Doğruluk Kontrolleri* ve *Bültenler* başlıkları altında elde edildi). Ayrıca bu iki platformun sosyal medya hesaplarında (*Instagram, Twitter, Facebook* ve *YouTube*) etkileşimsellik sağlandığından takipçilerin/abonelerin olaylara bakış açılarını görmek için tartışmalar ve yorumlar da gözden geçirilmiştir. Bu doğrultuda Covid-19 aşılıyla ilgili iddia ve haberlere ilişkin takipçilerin görüşleri hakkında bir fikir elde edilmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırma tanımlayıcı ve açıklayıcı niteliksel bir çalışmadır. Doğrulama platformlarının 01.01.2020-31.12.2021 tarihleri arasındaki iki yıllık süreçte Covid-19 aşılıyla ilgili medyada yer bulan iddia, bilgi ve haberlerin konusu, kaynağı, yıllara göre dağılımı ile haberlerin doğruluk ve sahtelik durumunu da belirttikleri raporlar betimsel araştırma yaklaşımı ile incelenmektedir. Betimsel araştırmalarda yüzde, frekans, dağılım gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmaktadır (Gliner vd. 2015: 96). Araştırmada her iki platformun da incelediği haberler tematik olarak analiz edilmiştir. Buna göre Covid-19 aşılıyla ilgili doğrulama yapılan iddialar

- a) Aşıların etkinliğine yönelik iddialar,
- b) Aşıların içeriğine ve üretim sürecine yönelik iddialar,

- c) Aşıların zararlarına ve yan etkilerine yönelik iddialar,
- d) Aşılarla ilgili siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli iddialar

olarak sınıflandırılarak frekans analizi kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler tablo ve grafikler halinde gösterilerek, araştırmanın bulgular kısmı oluşturulmuştur.

Çalışma 2020 ve 2021 yıllarında “Doğruluk Payı” ve “Teyit” platformlarının Covid-19 aşlarıyla ilgili incelemeye aldığı iddia, bilgi ve haberlerle sınırlıdır. Belirtilen tarih aralıklarının seçilme nedeni Covid-19 hastalığının 2020 yılında pandemiye dönüşmesi, akabinde aşı ve bağışıklama önerilerinin gündeme gelmesi ve çalışmanın yapıldığı 2021 yılında da devam etmesidir. *Doğruluk Payı* ve *Teyit* platformlarının seçilme nedeniyse Türkiye’de faaliyet gösteren her iki platformun da IFCN imzacısı (üyesi) olması ve Covid-19 aşlarına yönelik iddia, bilgi ve haberleri gündeme en sık getiren platformlar olmasıdır.

Makalede, sırasıyla Covid-19 pandemi sürecinin genel özellikleri ve bu süreçte Covid-19 aşları, aşılama (bağışıklama) süreci ile ilgili önemli bilgi ve tartışmalara yer verilmektedir. İzleyen bölümde ise, bilgilenme hakkı, doğru bilgi ve habere ulaşmak başta olmak üzere, birçok bakımdan önemli sorunlar yaratan “sahte haber”, “yanlış bilgi” kavramları ve pandemi döneminde sıklıkla gündeme gelen “infodemi” terimi, örneklerden de yararlanarak ele alınıp değerlendirilmektedir. Makalenin üçüncü bölümü, Türkiye’de faaliyet gösteren doğrulama platformlarının genel çalışma biçimleri ile makale kapsamında doğrulama faaliyetleri incelenen *Doğruluk Payı* ve *Teyit* doğrulama platformlarının tanıtımına, organizasyon yapısına, işleyişine, çalışma prensipleri ve metodolojisine ayrılmıştır. Bu bölümü, Covid-19 aşları ve aşılama sürecine ilişkin haber ve bilgilerin, *Doğruluk Payı* ve *Teyit* doğrulama platformları tarafından incelenmesi çerçevesinde ulaşılan bulgular ve bu bulguların değerlendirildiği dördüncü bölüm izlemektedir. Çalışma kapsamında elde edilen veri ve bulgular sonuç bölümünde bütünlüklü biçimde tartışılmakta ve buradan hareketle önerilere yer verilmektedir.

Pandemi Süreci, Covid-19 Aşları ve Bağışıklama

Pandemi, bir enfeksiyon hastalığının salgına dönüşmesi, ortaya çıktığı bölgenin sınırlarını aşması ve tüm dünyayı etkileyen küresel salgın halini almasıdır. Dünya tarihinde dönem dönem pandemiler yaşanmıştır. Veba (kara ölüm), kolera, çiçek, Asya gribi, İspanyol gribi, domuz gribi ve kuş gribi gibi salgınlar dünya tarihindeki pandemilere örnek olarak verilebilir (Artvinli, 2020: 44, 52). Salgın yapan hastalıklar, McLuhan’ın deyimiyle giderek *küresel bir köy* halini alan dünyada daha sık duyulmaya başlamıştır. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılın ilk 21 yılı içerisinde birçok salgın ve pandemi yaşanmıştır. SARS, Ebola ve Zika virüsünün sebep olduğu salgınların yanında Kuş gribi, Domuz gribi ve son olarak Covid-19 hastalıkları pandemiye dönüşmüş durumdadır. Pandemiye dönüşen hastalıkların yayılmasında nüfusun artması, kıtalar ve uluslararası mübadele-

nin ve seyahatlerin artması önemli faktörler arasındadır. Nitekim Covid-19 salgını da bu faktörlerin etkisiyle 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ilk vakanın görülmesinin ardından kısa bir süre sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Covid-19, 2020 yılı Ocak ayında Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ] tarafından pandemi olarak kabul edilmiştir (WHO, ty.-b).

Aşılar, bağışıklık sistemini uyararak hastalığa karşı koruma sağlayan biyolojik ürünlerdir. Bir başka deyişle aşı, bir enfeksiyona karşı sağlıklı insan ve hayvanları korumak amacıyla hastalık yapma kabiliyetinden arındırılmış mikroorganizmaların çeşitli yollardan vücuda verildiği biyolojik ürünlerin genel adıdır (Türk Tabipleri Birliği, 2018: 13). Aşı, canlı vücuduna oral (ağız), kas içi ve deri altı gibi çeşitli yollardan verilerek mikroorganizmanın mikrop veya toksinlerine karşı vücutta savunma geliştirir. Böylece insan vücudu, gerçek mikropla karşılaştığında önceden geliştirilmiş savunma sistemi ile hastalığa karşı koruma sağlamış olur. *Bağışıklama* olarak adlandırılan bu durum ile birçok hastalığın kontrolünde (kızamık, verem vb.) ve ortadan kaldırılmasında (çiçek) başarı sağlanmıştır. Bağışıklık aşı ile sağlanabildiği gibi hastalığın geçirilmesi yoluyla da sağlanabilmektedir. Aşılarla ilgili önemli bir özellik de aşıların türlerine göre belirli bir süre koruma sağlamalarıdır. Bazı aşılar tek doz bazıları birkaç dozda ömür boyu bağışıklık sağlarken bazıları daha kısa süreli bağışıklık sağlamaktadır. Bu sebeple dönemsel olarak tekrarlanabilmektedir. Örneğin Verem aşısı tek doz ömür boyu bağışıklık sağlarken, Tetanoz aşısı beş yılda bir tekrarlanmaktadır. Öte yandan gerek aşı ile gerekse hastalığı geçirme yoluyla tam bir bağışıklık sağlanamamakta ve kişiler tekrar tekrar hastalığa yakalanabilmektedir. Influenza aşısı ve hastalığı bu duruma örnek olarak verilebilir. Ancak bu tarz örnekler azınlıkta olup ölümcül olan birçok enfeksiyon hastalığından (difteri, boğmaca, tetanos, kızamık, hepatit, menenjit, çocuk felci, verem, kuduz vb.), aşı ile korunma sağlanmaktadır. Hatta etkin bir aşı uygulaması sayesinde hastalıklar eradike (etkeni dahil hastalığın ortadan kaldırılması) edilmektedir. Dünyada eradike edilen hastalığa çiçek hastalığı örnek olarak verilebilir. Etkin bir aşılamaya sayesinde hastalık eradike edilmiş ve 1976 yılından bu yana dünyada çiçek hastalığı görülmediği için aşılamaya son verilmiştir.

Aşılar, laboratuvar koşullarında yapılan araştırmalar ile mikroorganizmanın izole edilmesi, hayvan deneyleri ve insanlarda yapılan uygulamalarla "faz" adı verilen çalışma evreleriyle tamamlanmaktadır. Aşının etkinliği kanıtlanana kadar geçen sürede yapılan klinik çalışmalar, etik kurallar çerçevesinde ve gönüllülerin katılımı ile gerçekleştirilmektedir. Aşının yanıt (antikor) oluşturup oluşturmadığı ve yan etkileri takip edilerek yetkili kurumlardan lisans alınıp seri üretime geçilir ve kitlelerin aşılmasına yoluna gidilir. Aşıların pandemi durumlarında günümüz teknolojisi ile 3-6 ay arasında hazırlanabileceği belirtilmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019: 113). Nitekim DSÖ 3 Haziran 2021 itibarıyla Covid-19'a karşı *AstraZeneca/Oxford, Johnson & Johnson, Moderna, Sinopharm* aşıları ile Türkiye'de de uygulanan *Pfizer/BionTech* ve *Sinovac* aşılarının güvenlik ve etkinlik için gerekli kriterleri karşıladığını değerlendirmiştir (WHO, 2021). Türkiye'de üretilen ve ithal edilen aşılar ise

Sağlık Bakanlığı Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumunun ruhsatlandırma sürecine tabidir (Türk Tabipler Birliği, 2018: 15). Türkiye’de bağışıklama hizmetlerini düzenleme yetkisi de Sağlık Bakanlığı uhdesindedir (Resmî Gazete, 14 Aralık 1983).

Sahte Haber, Yanlış Bilgi ve İnfodemi

Sahte haber (*fake news*) “genellikle siyasi görüşleri etkilemek için veya şaka olarak oluşturulan, internet veya diğer medyalar vasıtasıyla yayılan, haber gibi görünen asılsız haberler” şeklinde sözlük anlamında kullanılmaktadır (Cambridge Dictionary, 2022). İnsanlık tarihi kadar eski olan yanlış bilgi aktarımının kitleler düzeyinde etkisine 1938 yılında ABD’de George Orson Welles ve arkadaşlarının dünyayı uzaylıların istila ettiğini anlatan “Dünyalar Savaşı” adlı radyo tiyatrosu örnek olarak verilebilir. Radyoyu dinleyen binlerce Amerikalı, tiyatrodaki senaryo gereği okunan sahte haber metnine inanarak sokaklara dökülmüştür. Bu olayda can ve mal kayıpları yaşanmış, ayrıca uzaylılardan kaçmak için dağlara sığınan insanlar uzun süre şehirlere indirilememiştir. Kitleleri etkileyen sahte haberlere 1955 yılında Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin bombalanması şeklindeki sahte haber sonucu Rumlara ve Türk olmayan diğer milletlere karşı İstanbul’da yaşanan “6-7 Eylül olayları” örnek olarak verilebilir (Akkuş, 2020). Daha yakın tarihlerde dijital medyanın ABD başkanlık seçimleri ve İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılmasına etki eden “Cambridge Analytica” skandalı, yanlış bilgi ve sahte haberin siyasal ve sosyal hayata olan etkilerine örnek olarak gösterilebilir.

Yanlış bilgi ve sahte haberlerin savaş, terör olayları, doğal afet gibi kriz durumlarında daha fazla üretildiği ve daha hızlı yayıldığı dikkat çekmektedir (Kazaz ve Akyüz, 2019: 37). Aynı şekilde insan ve toplum sağlığını ilgilendiren salgın hastalık ya da ilgili korkuların kamuoyunda arttığı kriz ortamlarında, dijital medya mecralarındaki yanlış bilgi ve sahte haberler hızla yayılmaktadır (Ünal ve Taylan, 2017). Dijital çağda güven ve gerçeklikle ilgili sorunlar üzerine çalışan Claire Wardle, dijital mecralardaki yanlış bilginin ve/veya sahte haberin en yaygın yedi türü olarak en düşük zararlıdan en yüksek zararlıya doğru olmak üzere; “hiciv/parodi, hatalı ilişkilendirme, çarpıtma, bağlamdan koparma, taklit, manipülasyon ve uydurma” şeklinde bir sınıflama yapmıştır (2020: 9). Yanlış bilgi ve sahte haber türü olarak üç farklı bilgi veya haber bozukluğundan bahsedilmektedir (bkz.: Şekil 1).

Şekil 1. Bilgi ve haber bozuklukları (Wardle ve Derakhshan, 2017: 5).



Şekil 1’de belirtilen bilgi bozukluğu türlerinden mezenformasyon, yanlış bilginin art niyet olmaksızın paylaşıldığı, ancak zarar vermediği durumdur. Dezenformasyon, yanlış bilginin kasten zarar verme amacı ile paylaşılmasıdır. Malenformasyon ise genellikle özel kalacak şekilde tasarlanmış doğru bilgilerin art niyetli olarak kamuoyu ile paylaşılmasıdır (Wardle ve Derakhshan, 2017: 5).

“Bilgi bolluğu”, “yanlış bilgi salgını” olarak kavramsallaştırılan infodemi, yanlış bilginin yanı sıra fazla bilgi ve tıbbi jargonu içeren teknik bilginin varlığını da kapsamaktadır. DSÖ infodemiye “bir hastalık salgını sırasında dijital ve fiziksel ortamlarda yanlış veya yanıltıcı bilgiler içeren çok fazla bilginin varlığı” olarak tanımlamaktadır. Infodemi, kişilerde sağlığa zarar verebilecek kafa karışıklığına ve risk alma davranışlarına neden olabilmektedir. Bunun yanında hükümetlere ve sağlık yetkililerine güvensizliğe yol açabilmekte ve halk sağlığına müdahaleyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. DSÖ, infodemiyle mücadele için topluluğun endişelerini ve sorularını dinlemeyi, risk anlayışını ve sağlık uzmanı tavsiyesinin teşvikini, yanlış bilgilere karşı dayanıklılık oluşturmayı, toplulukları olumlu eylemlerde bulunmaya teşvik etmeyi ve güçlendirmeyi önermektedir (WHO, ty.-c).

Infodemi ile mücadele etmek adına Covid-19 hastalığının görülmesini müteakip DSÖ tarafından “Salgın Bilgi Ağı (EPI-WIN)” kurulmuştur. DSÖ, bu ağ aracılığıyla toplumların Covid-19 hakkında güvenilir kaynaklardan doğru ve anlaşılması kolay tavsiye ve bilgilere zamanında erişim sağlamasını, sosyal

medya ve diğer kaynaklarda ortaya çıkan mitlerin ve sahte haberlerin önüne geçilmesini amaçlamıştır (WHO, ty.-d). Bu doğrultuda Türkiye’de de bir takım faaliyetlere başlanmıştır. Sağlık Bakanlığınca Covid-19 hastalığı ve aşısıyla ilgili “Covid-19 Bilgilendirme Platformu” (<https://covid19.saglik.gov.tr>) ve “Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu” oluşturulmuştur. Bu platformlar yanında Bakanlığın resmi *WhatsApp, Facebook, Instagram, Twitter* ve *YouTube* gibi sosyal medya hesapları, infodemiye engellemek için sağlık iletişimi amacıyla kullanılmıştır. Covid-19 aşlarıyla ilgili iletişim faaliyetlerinde aşılardan içeriği, üretimi, dağıtımı ve izlemine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu platformlardan Covid-19 aşısı uygulanacak gruplar, günlük uygulanan aşı sayıları, aşı sözlüğü ve sıkça sorulan sorular başlıkları altında Covid-19 hastalığı ve aşılara yönelik bilgilendirmeler yapılmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu, ty.).

Akkuş (2020) korona virüsten korunmada “14 Kural” ilkesinde olduğu gibi infodemiden korunmada da “14 kural” belirlemiştir. Bu kurallar şu şekildedir:

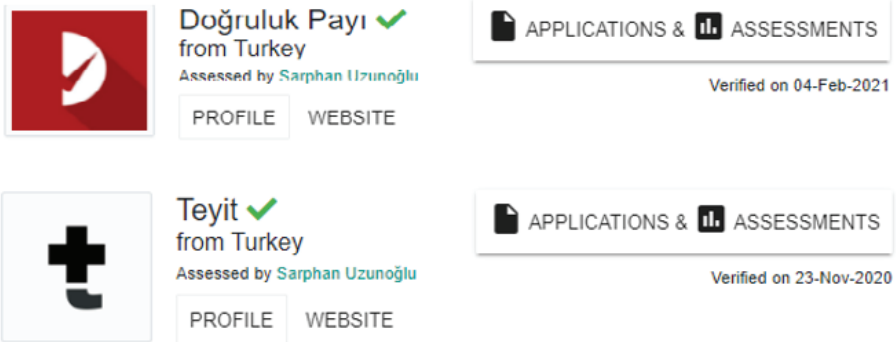
1. Kişiyeye gelen bilginin veya okunan haberin kaynağı araştırılmalıdır.
2. Kaynağı bulunmayan bilgilere her zaman şüphe ile yaklaşılmalıdır.
3. Haberi veya bilgiyi kimin yazdığı araştırılmalıdır.
4. Bilgisine başvuru alan kişinin bilgi verdiği konuda yeterince yetkin olup olmadığı kontrol edilmelidir.
5. Bir bilgi kişiyeye çok ilgi çekici ve sansasyonel geliyorsa doğruluğundan şüphe duyulmalı ve araştırmaya başlanmalıdır.
6. Bilgi veya haberi paylaşmadan önce doğru olup olmadığı kontrol edilmelidir.
7. Kişiyeye gelen bilginin veya okunan haberin tarihi kontrol edilmelidir.
8. Haberin veya bilginin bir şaka sitesinden alınıp alınmadığı kontrol edilmelidir.
9. Bilginin doğruluğundan emin olmak için en az üç farklı yerden doğruluğu araştırılmalı ve içerikleri karşılaştırılmalıdır.
10. Görsellerin üzerinde herhangi bir değişiklik yapıp yapılmadığı kontrol edilmelidir.
11. Tersten arama yöntemi ile görselleri daha önce başkasının paylaşmış olup olmadığını araştırılmalıdır.
12. Çevreden, sürekli şüpheli içerikler paylaşan kişiler uyarılarak bilgilerini teyit etmeye davet edilmelidir.
13. Resmi sosyal medya hesaplarının açıklamaları dikkate alınmalıdır.
14. Kişiler, yeni medya okuryazarlığı konusunda kendilerini geliştirmelidir.

Doğrulama Platformlarına Genel Bir Bakış

İlk olarak internetin ve yeni medya mecralarının da anavatanı olan ABD’de ortaya çıkan “İnternet Doğrulama Platformları”, daha sonra birçok ülkede ortaya çıkmaya başlamıştır. Doğruluk platformlarının ortak amacı, medyada yer bulan yanlış bilgi ve sahte haberlerin doğruluğunu araştırmak şeklinde özetlenebilir. 2014 yılında dünyada çoğu gelişmiş ülkelerde olmak üzere 44 internet doğrulama platformunun varlığından söz edilirken (Çiçeklioğlu, 2019: 54) bu sayı 2022 yılı başında 102 farklı ülkede, 349’u aktif 112’si inaktif toplamda 461’e ulaşmıştır (*Duke Reporters’ Lab*, 2022).

Dünya çapındaki doğrulama platformlarının sayısının artması, bu platformları bir araya getirerek onların faaliyetlerine belli bir standardizasyon ve hesap verilebilirlik sağlama ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla 2015’te ABD’nin Florida kentinde “Poynter Medya Çalışmaları Enstitüsü” bünyesinde Uluslararası Doğruluk Kontrol Ağı (*International Fact Checking Network - IFCN*) kurulmuştur. IFCN haber doğrulama platformları için ilkeler kodunu (*Code of Principles*) belirlemiştir. İlkeler kodunu ve bu ilkelere uymayı taahhüt eden doğrulama platformları, IFCN imzacısı olarak bu ağa üye olmakta ve IFCN imzacısı rozeti almaktadır. Platformların üyelik kontrolleri her yıl gözden geçirilmekte ve koşulları yerine getiren platformların üyelikleri yenilenmektedir. Ocak 2022 itibarıyla IFCN’e üye 145 doğrulama platformunun 115’i IFCN’in onaylanmış imzacısı durumundadır. Geriye kalan 8’inin geçerlilik tarihlerine bir aylık bir süre kalmış olup yenileme işlemlerini başlatmaları için bir bildirimde bulunularak üç ay süre tanınmış, 22’sinin ise süresi dolmuş olup ilkeleri yenilemeleri gerektiği hatırlatılmıştır (IFCN, ty.-a). Türkiye’den bu ağa üye olan iki doğrulama platformu bulunmaktadır (*Şekil 2*).

Şekil 2. Türkiye’de IFCN aktif üyeliği bulunan doğrulama platformları (IFCN-b, ty.)



Şekil 2’de görüldüğü üzere bu iki platform, Kadir Has Üniversitesi Öğretim Görevlisi Dr. Sarphan Uzunoğlu tarafından değerlendirilerek onaylanmıştır. Türkiye’de IFCN ilkelerini tanıyan ve tamamlayan ilk platform *Doğruluk Payı*

olup 05 Haziran 2017’de IFCN imzacısı olmuştur. Hemen ardından 25 Temmuz 2017’de *Teyit*, IFCN ilkelerini tanıyarak IFCN üyeliğini almıştır. Değerlendirme; tarafsızlık ve hakkaniyetli davranma, kaynakların şeffaflığı, finansal ve organizasyonel yapının şeffaflığı, metodolojinin şeffaflığı ile analizlerin açık ve güvenilir düzeltilmesi ilkelerine uygunluğa göre yapılmaktadır. İlkeleri yerine getiren platformlar, IFCN imzacısı olabilmekte ve *Şekil 3*’teki rozeti almaktadır.

Şekil 3. Uluslararası doğruluk kontrolü ağı imzacısı rozeti (IFCN, ty.-b)



İnternetin ve dijital medya mecralarının çoğalması, daha fazla kullanılmaya başlaması, bilgi/haber üretmenin ve yaymanın kolaylaşması, doğru bilgi ve habere olan ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye’deki doğrulama platformlarının internetin yaygınlaşmasına paralel olarak artışa geçtiği söylenebilir (*Tablo 1*).

Tablo 1. Türkiye’de faaliyet gösteren doğrulama platformları (Platformların web sayfalarından derlenmiş olup alfabetik olarak sıralanmıştır.)

Doğrulama Platformunun adı	Yayına başlama tarihi ve yeri	IFCN Üyeliği
Bilim Kazanı	Belirtilmemiş	Yok
Doğrula	Belirtilmemiş	Yok
Doğruluğu Ne	Belirtilmemiş, Konya	Yok
Doğruluk Payı	2014, İstanbul	Aktif Üye
Evrım Ağacı	Belirtilmemiş, ABD	Yok
Fact-Checking Turkey	2015, İstanbul	Yok
Günün Yalanları	2015, İstanbul	Yok
Malumatfuruş	Belirtilmemiş	Yok
Teyit	2015, Ankara	Aktif Üye
Yalansavar	2009, ABD	Yok

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye ile ilgili faaliyet gösteren 10 adet doğrulama platformunun olduğu tespit edilmiştir. Bu platformlardan ilki, ABD’nin Palo Alto şehrinde eleştirel düşünce ve bilim tutkunlarının bir araya gelerek oluşturduğu gönüllü bir platform olarak tanımlanan *Yalansavar* platformudur.

Platformun kuruluş amacı, “sağlıklı bir toplum için elzem olan eleştirel düşünce alışkanlığını yaymaya katkıda bulunmak ve muhtelif asılsız iddiaları irdelemek” olarak belirtilmiştir (Yalansavar, ty.). “Günün Yalanları” platformu ile “Bosphorus Global-Küresel” projesi olan “Fact-Checking Turkey”, daha çok dış basında Türkiye hakkında çıkan haberler hakkında doğruluk kontrolü yapmaktadır (Fact-Checking Turkey, ty.).

Doğruluk Payı Doğrulama Platformu

Doğruluk Payı, ilk olarak “Ortak Gelecek İçin Diyalog Derneği’nin” bir girişimi olarak 20 Haziran 2014’te yayın hayatına başlamıştır. Siyasi partilerin vaatleri, siyasilerin demeçleri, gündeme dair söylemler, programlar, çarpıtmalar, aldatmalar, doğrular ve yanlışlar arasında siyasi okuryazarlığı artırmak amacıyla kurulmuştur. İzlemedeyiz Derneği’nin ve İzlemedeyiz Derneği İktisadi İşletmesi’nin bir projesi olarak imtiyaz sahibi, “İzlemedeyiz” adına yönetim kurulu başkanı Batuhan Ersun’dur (*Doğruluk Payı*, ty.-a).

Doğruluk Payı, doğrulaması yapılan haberle ilgili olarak iddianın konusunu, kaynağını, yayılmaya başladığı tarihi ve mecrayı/mecraları; doğrulamayı yapan personel bilgisini, yayın tarihini, güncelleme tarihini ve metnin yaklaşık okuma süresini belirtmektedir. “İddia edildi” ifadesi hiperlink şeklinde olup üzerine tıklandığında haberin yer aldığı mecraya yönlendirilmektedir (*Şekil 4*).

Şekil 4. “Doğruluk Payı” platformunun doğrulayacağı iddiaya ait bilgiler (Doğruluk Payı, 2021)

The screenshot shows a news article on the Doğruluk Payı platform. At the top, there is a red banner with a lightning bolt icon and the text 'GÜNDEMDE Covid-19'. To the right, it says 'Okuma Süresi 7 Dakika' and 'Konu Sosyal Medya Söylentisi'. Below the banner is the author's name 'EMRE GÜNGÖR' and the publication date '10 Mayıs 2021'. The main headline is 'Aşı ve İlaçların Hastalık Ürettiği ve Bağışıklık Sistemini Çökerttiği İddiası'. Below the headline, there is a text block: 'Bir Instagram sayfası tarafından 6 Mayıs 2021 tarihinde yapılan paylaşımda aşı ve ilaçların hastalık ürettiği iddia edildi.' Below this, it says 'Paylaşımda geçen metin şu şekilde:'. There are four social media sharing buttons: Facebook'ta Paylaş, Twitter'da Paylaş, LinkedIn'de Paylaş, and E-Postayla Paylaş. At the bottom, there is a quote: '“ Aşı ve kimyasallar hastalık üretir, hastalığı tedavi etmek için kullanılan ilaçlar yeni hastalıklar üretir, üretilen yeni ilaçlar ve yöntemler insanlık tarihinde görülmemiş hastalıklar üretir... Bu kısır döngü immün sistem çökene kadar devam eder. ”'

Doğruluk Payı'nın doğrulama süreci "seçme, analiz, değerlendirme, kamuya sunma, düzeltme ve geribildirim" aşamalarından oluşmaktadır (*Doğruluk Payı*, ty.-b).

Seçme işlemi şu şekilde gerçekleşmektedir. Editörler, ilk olarak medyada şüpheli paylaşımları, siyasi tartışmayı etkileme potansiyellerini dikkate alarak önceliklendirmektedir. Paylaşımların ön değerlendirmesindeki yayılım sıklığı ve şüphe durumu dikkate alınarak analiz edilecek paylaşımlar belirlenmektedir. Ayrıca platformun sosyal medya mecralarındaki takipçilerinin ihbarları da dikkate alınarak ön değerlendirme için seçme işlemi yapılmaktadır.

Analiz sürecinde, seçilen paylaşımların içerdiği türe göre değerlendirme şekli değişebilmektedir. Görsel içeriklerin teknik araçlarla orijinalliği kontrol edildikten sonra metinsel içeriklerle olan uyumları diğer güvenilir kaynaklarla karşılaştırılmaktadır. Bu kaynakların kontrol edilmesinde kamuya açık verilerin kullanılması önceliklidir. Doğrulama işi için gerekli kaynakların kamuya açık olarak erişilemediği durumlarda (güvenilirlik ve geçerliliği ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmak üzere) resmî ve gayiresmî dokümanlar ile taraf ve uzman görüşleri de asıl delilleri destekleyici olarak kullanılabilir. Analiz sürecinde kaynaklar, güvenilirlik ve geçerlilik hiyerarşisini dikkate alarak değerlendirilmektedir.

Değerlendirme süreci sonunda "doğru, yanlış, kısmen yanlış ve belirsiz" şeklinde ayrı renk göstergeleri olan dört farklı etiketleme kullanılmaktadır. "Doğru"; analiz sonucunda ortaya çıkan deliller sonucunda incelenen paylaşımın tam olarak doğru bilgileri taşıdığını göstermektedir. Renk göstergesi yeşildir. "Yanlış"; analiz sonucunda ortaya çıkan delillere göre incelenen paylaşımın tamamen yanlış bilgileri taşıdığını göstermektedir. Renk göstergesi kırmızıdır. "Kısmen yanlış"; analiz sonucunda ortaya çıkan deliller doğrultusunda incelenen paylaşımın içerisinde hem doğru hem de yanlış bilgiler taşıdığını göstermekte olup renk göstergesi turuncudur (*Şekil 5*). "Belirsiz"; analiz sonucunda paylaşımın doğru ya da yanlışlığına dair güvenilir delillere ulaşılamadığını göstermektedir.

Şekil 5. Doğruluk Payı doğrulama süreci renk göstergeleri



Doğrulama sürecinin sonunda doğrulama raporu yazılarak platformun web sayfası ve sosyal medya mecraları vasıtasıyla kamuoyuna sunulmaktadır. *Doğ-*

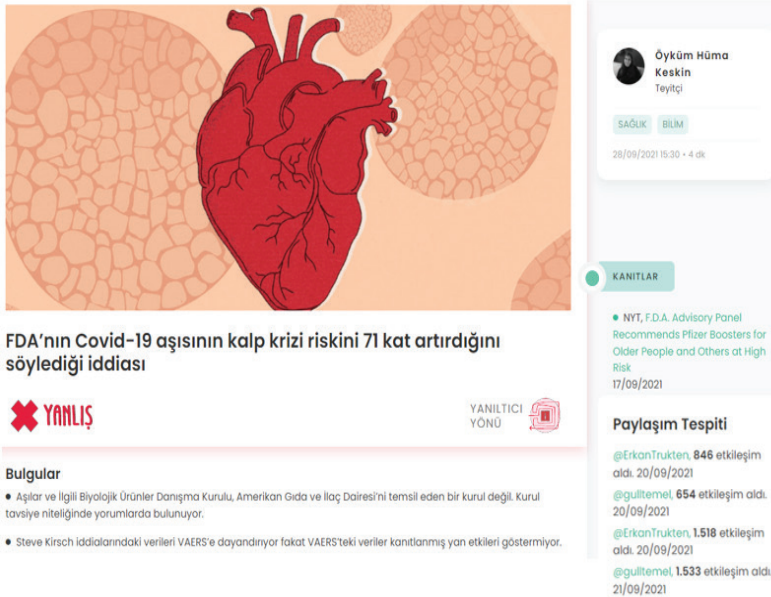
ruluk Payı, Türkçe yayın yapmaktadır. Analiz süreci ve yararlanılan kaynaklar da kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Kamuoyu ile paylaşılan doğrulamalar sonrası alınan geribildirimler dikkate alınarak gerekli düzeltmeler ve güncellemeler hem *Facebook* üçüncü taraf doğruluk kontrolü sisteminde hem de *Doğruluk Payı* internet sitesinden yapılmaktadır.

Teyit Doğrulama Platformu

Teyit, ilk olarak 2015 yılında faaliyete başlamıştır. Kurucusu, Mehmet Atakan Foça'dır. *Teyit*, Ankara merkezli doğrulama platformu olup kuruluş amacı yaygın bilinen yanlışları, sosyal medyanın gündemine oturan şüpheli bilgileri, medyanın gündeme getirdiği iddiaları ve şehir efsanelerini birçok alanda doğrulama yaparak internet kullanıcılarının doğru bilgiye ulaşmasını sağlamaktır. Aynı zamanda birincil haber kaynağı olarak interneti kullanan yurttaşların, eleştirel düşünme alışkanlığı kazanmasını ve dijital okuryazarlık düzeyini artırmayı amaçlamaktadır (*Teyit*, ty.-a).

Teyit, doğrulaması yapılan haberle ilgili olarak doğrulamayı yapan personel bilgisini, yayın ve güncelleme tarihini, iddianın kaynağına, konusuna, yaklaşık okuma süresine, hangi sosyal medya hesaplarından ne kadar etkileşim aldığına (paylaşım tespiti), iddianın yanıltıcı yönüne ve kanıtlara yer vermektedir (*Şekil 6*).

Şekil 6. Teyit platformunun doğrulayacağı iddiaya ait bilgiler (Teyit, 2021)



The image shows a screenshot of a Teyit platform post. On the left, there is a red heart illustration with a grid pattern. Below it, the text reads: "FDA'nın Covid-19 aşısının kalp krizi riskini 71 kat artırdığını söylediği iddiası". To the right of this text is a "YANILTIÇI YÖNÜ" (Misleading) label with a red 'X' icon. Below the main text, there is a "Bulgular" (Evidence) section with two bullet points: "Aşılar ve İlgili Biyolojik Ürünler Danışma Kurulu, Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi'ni temsil eden bir kurul değil. Kurul tavsiye niteliğinde yorumlarda bulunuyor." and "Steve Kirsch iddialarındaki verileri VAERS'e dayandırıyor fakat VAERS'teki veriler kanıtlanmış yan etkileri göstermiyor." On the right side of the screenshot, there is a social media post snippet for a user named "Öyküm Hüma Keskin" (Teyitçi). The post is dated "28/09/2021 15:30 + 4 dk" and has a "KANITLAR" (Evidence) section. The evidence includes: "NIT, F.D.A. Advisory Panel Recommends Pfizer Boosters for Older People and Others at High Risk" dated "17/09/2021". Below this, there is a "Paylaşım Tespiti" (Share Detection) section with three entries: "@ErikanTrukten, 846 etkileşim aldı. 20/09/2021", "@gulmet, 654 etkileşim aldı. 20/09/2021", and "@ErikanTrukten, 1.518 etkileşim aldı. 20/09/2021". A fourth entry is partially visible: "@gulmet, 1.533 etkileşim aldı. 21/09/2021".

Teyit doğrulama süreci "tarama, seçme, araştırma ve sonuç" aşamalarından oluşmaktadır (*Teyit*, ty.-b).

Tarama süreci, *Teyit* editörlerinin günlük haberleri ve sosyal medya gündemindeki konuları, dijital araçlar vasıtasıyla kontrol etmesiyle başlamaktadır. Bunun için *Dubito* isimli bir yazılımdan yararlanılmaktadır. Aynı zamanda okurların gönderdiği şüpheli haberler ile yaygın olarak doğru bilinen yanlışlar ve şehir efsaneleri de bu taramanın kapsama alanı içerisinde tutulmaktadır. Platform, “Paylaşım Tespiti” adı altında aynı sayfada ilgili iddianın hangi hesaplar tarafından hangi tarihlerde ne kadar etkileşim aldığını vererek bu iddianın doğrulanması yoluna gidildiğini belirtmektedir.

Seçme işleminde öncelikle şüpheli haberler arasında bir eleme yapılmaktadır. Hangi şüpheli haberin inceleneyeceği ve analize tabi tutulacağı “virallik, önem ve aciliyet” unsurlarından en az birini taşımasına dayanarak karara bağlanmaktadır. İçeriğin *viral* olması, hayati risklere ya da çatışma ihtimaline yol açabilecek derecede önemli olması veya doğrulamanın gecikmesi halinde *ciddi riskler* doğurma ihtimali hesaba katılarak yapılmaktadır.

Araştırma aşaması, temel gazetecilik metotlarının dijital araçlarla bir arada kullanılmasıyla gerçekleştirilmektedir. *Doğrulama El Kitabı*’nda bahsedilen temel metotlarla birlikte, kaynaklara ulaşmaya ve onları doğrulamaya varan karmaşık yöntemleri de içermektedir.

Sonuç aşamasında, yapılan araştırmada elde edilen somut veriler ve olgular ortaya konularak rapor hazırlanmaktadır. Rapor, elde edilen tüm verileri ve olguları kapsayacak şeffaflıkta, verilerin gösterdiği kadarıyla iddiayı ne kadar doğrulayıp, ne kadar yanlışladığını anlatan olabildiğince basit anlaşılır bir dille hazırlanmaktadır. Sonuç ve analiz aşamasında, “doğru, yanlış, karma ve belirsiz” şeklinde ayrı renk göstergeleri olan dört farklı etiketleme yapılmaktadır. “Doğru”, incelenen iddianın doğru olduğuna dair veriler elde edildiği anlamına gelmektedir, renk göstergesi yeşildir. “Yanlış”, incelenen iddianın yanlış olduğuna dair veriler elde edildiği anlamına gelmekte olup renk göstergesi kırmızıdır. “Karma”, incelenen iddianın hem doğru hem de yanlış bilgiler içerdiğine dair veriler elde edildiği anlamına gelmektedir ve renk göstergesi mordur. “Belirsiz”, incelenen iddiaya dair veriler elde edilmiş olduğu ancak bu verilerin iddianın doğru, yanlış ya da karma olduğuna dair bir sonuca ulaşmak için yeterli olmadığı anlamına gelmekte olup renk göstergesi sarıdır. *Teyit*, doğrulaması yapılan bilgi veya haberleri, web sayfası ve sosyal medya hesaplarından paylaşmaktadır. *Teyit* Türkçe, İngilizce ve Azerbaycanca yayın yapmaktadır.

Covid-19 Aşısı Haberleri ve Doğrulama Platformları: “Doğruluk Payı” ve “Teyit” Örnekleri

Doğrulama platformlarının 01.01.2020-31.12.2021 tarihleri arasındaki iki yıllık süreçte Covid-19 aşısıyla ilgili medyada yer bulan iddia, bilgi ve haberlerin konusu, kaynağı, yıllara göre dağılımı ile haberlerin doğruluk ve sahtelik durumunu da belirttikleri raporların betimsel araştırma yaklaşımı ile incelendiği bu çalışmada haberler tematik olarak analiz edilmiştir. Buna göre Covid-19 aşıla-

ıyla ilgili doğrulaması yapılan iddialar;

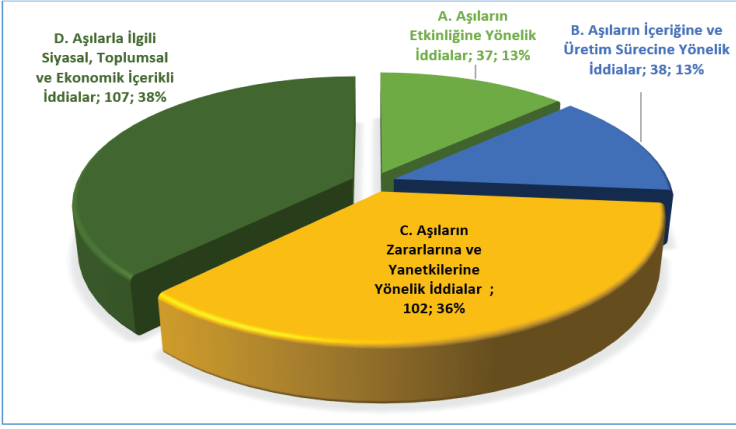
- a. Aşıların etkinliğine yönelik iddialar: Aşıların pandemide etkili ve koruyucu olmadığı ve olamayacağına dair iddialardır. Bu iddialara DSÖ Avrupa genel direktörünün pandeminin bitmesinde aşının etkisi olmadığını açıkladığı, aşıların hiçbir salgını bitirmediği, hiçbir pandemiyi iki yıldan fazla sürmediği ve aşı ile bitmediği, Hindistan'da *Ivermektin* kullanımıyla Covid-19'un bittiği şeklindeki haberler örnek olarak verilebilir.
- b. Aşıların içeriğine ve üretim sürecine yönelik iddialar: Aşıların içerisinde cenin, meni, domuz kanı, çip gibi materyallerin olduğu, faz çalışmalarının tamamlanmadan kullanıldığına yönelik iddialardır. Bu iddialara *Johnson&Johnson* aşısının prospektüsünün gizlendiği, *Pfizer-BioNTech* aşısının grafen maddesi içerdiği ve aşıların faz-3 aşamasının yapılmadığı şeklindeki haberler örnek olarak verilebilir.
- c. Aşıların zararlarına ve yan etkilerine yönelik iddialar: Aşıların uygulandıktan hemen sonra ve/veya gelecekte ortaya çıkacak yan etkileri, zararları ve hatta ölümcül olduğuna dair iddialardır. Bu iddialara Covid-19 aşılarının insan vücudunda zehir ürettiği, *mRNA* aşılarının beş on sene içerisinde ciddi hastalıklara yol açacağı ve Covid-19 aşılarının kan rengini değiştirdiği şeklindeki haberler örnek olarak verilebilir.
- d. Aşılarla ilgili siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli iddialar: Hastalığın egemen güçler tarafından aşığı satmak için bilinçli olarak üretildiği, üreticilerinin/çalışanlarının aşı olmadığı ve ülkeler arasında farklı uygulamalar olduğuna dair iddialardır. Bu iddialara *Moderna* aşısının 2019 yılında bulunduğu, ABD yüksek mahkemesinin evrensel aşılamayı iptal ettiği ve Bill Gates'in aşılarla dünya nüfusunu azaltmayı amaçladığı şeklindeki haberler örnek olarak verilebilir.

Doğrulama platformlarının incelemiş olduğu yanlış bilgi ve sahte haberler, toplumdaki sağlık okuryazarlık düzeyinin yeterli olmadığına bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim yapılan bir araştırmada "mükemmel" (%7,7) ve "yeterli" (%23,4) düzeydeki sağlık okuryazarlığı düzeyi toplamda % 31,1 iken "yetersiz" (%30,09) ve "sorunlu-sınırlı" (%38,0) düzeydeki sağlık okuryazarlığı düzeyi toplamda %68,9 olarak tespit edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2018: 78).

Doğruluk platformları iki yıllık süreçte Covid-19 aşılarıyla ilgili 156'şar toplamda 312 adet konuyu incelemişlerdir. Bunlardan 284'ü iddia kontrolü, yanlış bilgi ve sahte haber incelemesi iken 28'i halkın bilinç düzeyinin artırılarak infodeminin önüne geçmek için platform muhabirlerince kaleme alınan "bülten, dosya, teyitpedia" adı altındaki bilgilendirme yazılarıdır.

Platformların incelediği bu iddia, yanlış bilgi ve sahte haberlerin konularına göre dağılımı *Şekil 7'*de sunulmuştur.

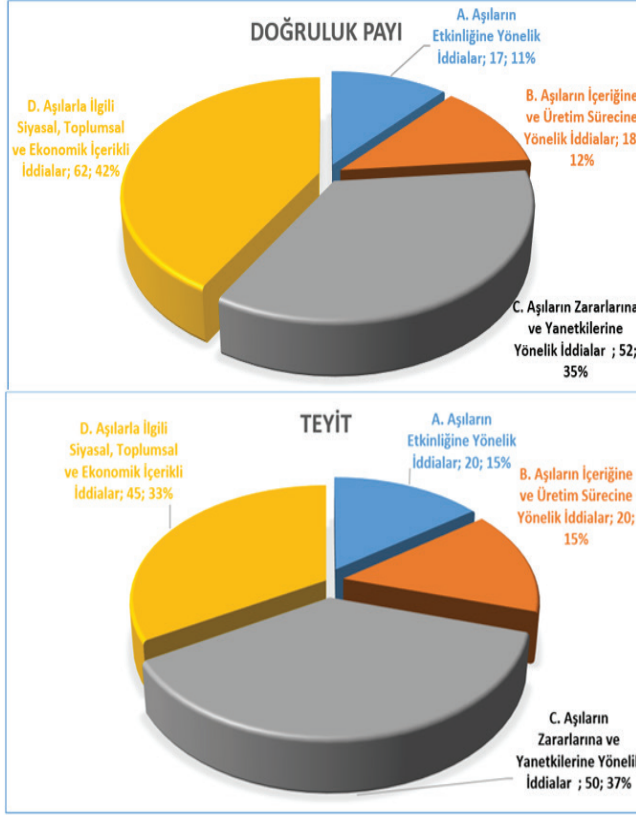
Şekil 7. Doğrulama platformlarındaki iddia ve haberlerin konularına göre dağılımı (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 7’de görüldüğü üzere her iki platformdaki iddialar, Covid-19 aşılarının etkinliği, içeriği, üretim süreci, zararları, siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli komplo teorileri, şehir efsaneleri ve safsatalardan oluşmaktadır. Her iki platformun da incelediği toplam 284 iddia içerisinde en fazla siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli iddialar (%38) yer almaktadır. Bu tarz iddialarda; Covid-19 hastalığının aşı ve ilaçların satılması için egemen güçler tarafından üretildiği, aşuların dünya nüfusunun azaltılmasının bir gereği olduğu, yeni iletişim teknolojilerinden 5G ile ilişkilendirildiği, ünlülerin aşuların ve ülkelerdeki farklı uygulamalara dair haberler yer almaktadır. İkinci olarak aşuların zararlı olduğu ve yan etkilerine dair iddialar (%36) yer almaktadır. Bunlardan belli başlıları “aşuların ölümcül olduğu, aşuların hastalık yaptığı, insanların DNA’sını değiştireceği, zonaya sebep olduğu, iç organlarda ve kalpte iltihaplanma yaptığı, aşı olanlarda bayılma başta olmak üzere birçok yan etkiler ortaya çıktığı” şeklinde savlar içermektedir. Üçüncü olarak (%13) aşuların içeriğine ve üretim sürecine yönelik olarak; “aşuların etkinliği kanıtlanmadan insanlarda kullanılmaya başlandığı, cenin, domuz ve maymun genlerinin enjekte edilerek insanların genetiğiyle oynanacağı, çip takılarak kontrolün sağlanacağı, Faz-III çalışmalarının tamamlanmadığı” şeklinde haberler yer almaktadır. Son olarak (%13) aşuların hastalığı önlemede ve pandemiyi kontrol altına almada etkinliğinin olmadığına yönelik olarak; “aşuların koruyuculuğunun çok düşük olduğu, koruyuculuk süresinin kısa olduğu, yeni varyantlara aşuların etkisinin olmadığı” şeklinde iddialar ileri sürülmektedir.

Doğruluk platformlarının iki yıllık süreçte inceledikleri yanlış bilgi ve sahte haber iddialarının doğruluk platformlarına göre konuların dağılımı Şekil 8’de sunulmuştur.

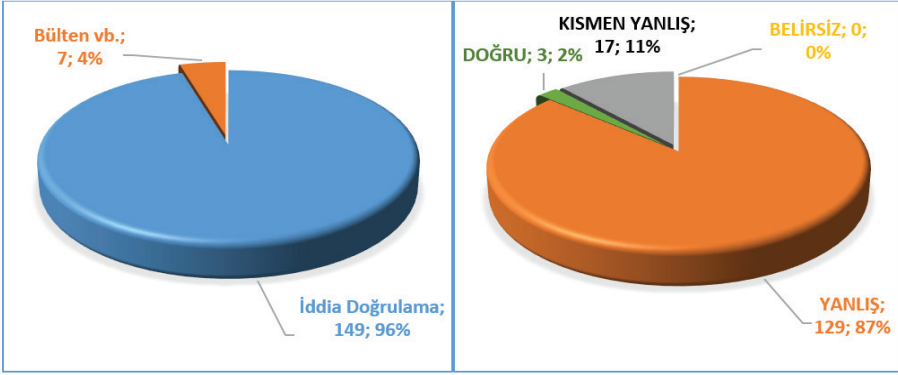
Şekil 8. Doğruluk Payı ve Teyit platformunun incelediği yanlış bilgi ve sahte haber iddialarının konularına göre dağılımı (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 8'de görüldüğü üzere yanlış bilgi ve sahte haber iddiaları, *Doğruluk Payı*'nda en fazla siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli (%42) iken *Teyit*'te daha çok aşıların zararlarına ve yan etkilerine (%37) yöneliktir.

Doğruluk Payı'nın çalışma kapsamındaki iddia kontrolü, yanlış bilgi ve sahte haber incelemesi ile "bülten" adı altındaki bilgilendirme yazıları ve doğrulama sonuçları şu şekildedir (Şekil 9).

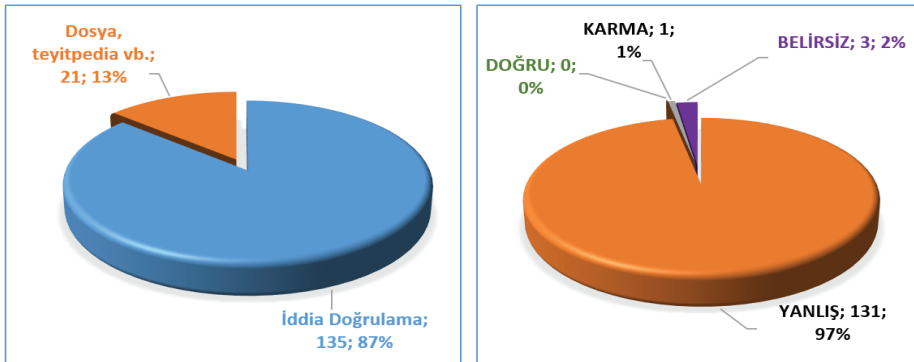
Şekil 9. Doğruluk Payı platformunun Covid-19 aşılı ile ilgili yanlış bilgi ve sahte haber türlerinin dağılımı ve doğrulama sonuçları (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 9'da görüldüğü üzere Doğruluk Payı, iki yıllık süreçte Covid-19 aşılı ile ilgili toplamda 156 haber yapmıştır. Bunlardan 149'u (%96) medyada aşılı ile ilgili yer alan iddia, yanlış bilgi veya sahte haberlerin doğrulaması şeklinde incelenirken geriye kalan 7'si (%4), platform muhabirlerinin "Bülten" adı altında Covid-19 aşılı ile ilgili olarak yanlış bilgi ve sahte haberlerin yayılmasına karşı kullanıcıların bilgisinin artırılmasını amaçlayan yazılarından oluşmaktadır. Doğrulaması yapılan 149 haberden 129'unun (%87) "Yanlış" (sahte haber) olduğu sonucuna varılırken %2'sinin "Doğru" olduğu tespit edilmiştir. Geriye kalanlar ise "Kısmen Yanlış"tır. Sonuçlandırılmayan "Belirsiz" haber bulunmamaktadır. "Doğru" olan haberler ABD'deki aşı üreticilerinin davalardan muaf olduğu, Çek Cumhuriyeti'nin çocukları aşılama kararı aldığı ve Covid-19 aşılı etkinlik oranlarını gösteren tablodur.

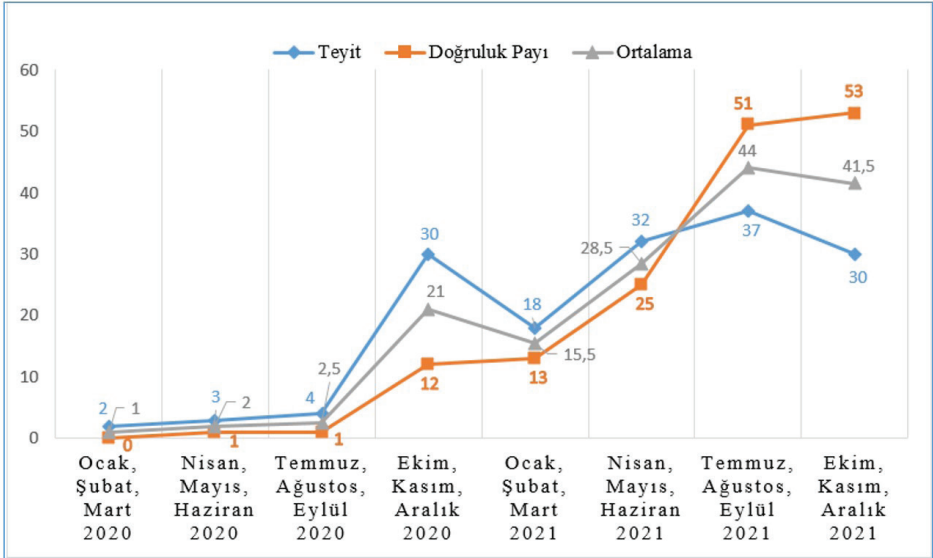
Teyit'in çalışma kapsamındaki iddia kontrolü, yanlış bilgi ve sahte haber incelemesi ile "dosya, teyitpedia" adı altındaki bilgilendirme yazıları ve doğrulama sonuçları şu şekildedir (Şekil 10).

Şekil 10. Teyit platformunun Covid-19 aşılı ile ilgili yanlış bilgi ve sahte haber türlerinin dağılımı ve doğrulama sonuçları (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 10'da görüldüğü üzere Teyit platformu, iki yıllık süreçte Covid-19 aşısıyla ilgili toplamda 156 haber yapmıştır. Bunlardan 135'i (%87) medyada aşılara ilgili doğrulaması yapılan yanlış bilgi veya haberlerdir. Geriye kalan 21'i (%13), "Dosya" ve "Teyitpedia" adı altında Covid-19 aşılı ile ilgili olarak yanlış bilgi ve sahte haberlerin yayılmasına karşı kullanıcıların bilgisini artırılması amacıyla platformu muhabirlerinin bilgilendirme yazılarından oluşmaktadır. Aşıların nasıl üretildiği, hangi aşamalarının olduğu ve dünyada ve Türkiye'de devam eden aşı çalışmalarından bahsedilmektedir. Ayrıca aşı karşıtlığına dair bilgilendirmeler de yer almaktadır. Doğrulaması yapılan 135 iddianın 131'i (%97) "Yanlış" (sahte haber) iken bir (%1) iddia "Karma", üç (%2) iddia ise "Belirsiz"dir yani doğruluğu ya da yanlışlığı sonuçlandırılmamıştır. İncelenen iddia ve haberlerin hiçbiri "Doğru" bulunmamıştır. "Belirsiz" olan iddialar, Brezilyalı doktorun aşı denemeleri nedeniyle hayatını kaybettiği ve aşı olan bir kişinin titredığı yönündeki bir videonun doğruluğu veya yanlışlığı sonuçlandırılmamıştır. Türkiye'nin 1940'larda 40 çeşit aşı üretirken 2020 yılında hiç aşı üretmediği iddiasının hem doğruluk hem de yanlışlık payı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doruk Şahin'in (2018) Teyit platformunu incelediği çalışmasında bu oranlar "Yanlış" %75,6; "Doğru" %13,3; Karma %8,9 ve "Belirsiz" %2,2 olarak tespit edilmiştir. Doğrulama platformlarında Covid-19 aşılına yönelik 2020 ve 2021 yıllarında doğrulaması yapılan iddia ve haberlerin üçer aylık dönemlere göre dağılımı şu şekildedir (Şekil 11).

Şekil 11. Pandemi sürecinde Covid-19 aşılıyla ilgili doğrulaması yapılan iddia ve haberlerin üçer aylık dönemlere göre dağılımı

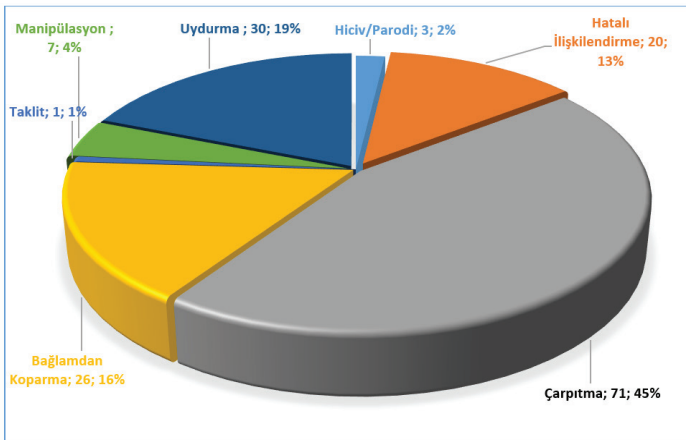


Şekil 11'deki grafiğe göre Covid-19 vakalarının Türkiye'de görülmeden

önce aşı ile ilgili haberlerin medyada yer almaya başladığı anlaşılmaktadır. Zira Covid-19 salgınının aşı ile önlenilebileceği hem tarihsel hem de bilimsel kanıtlara dayanmaktadır. Sağlık Bakanlığı Ulusal Pandemi Planı'nda, bu tarz pandemilerde hastalıktan korunmada ve hastalığın kontrolünde aşı ve aşılamaya çalışmaları vurgu yapılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019). Aynı grafikte Covid-19 aşılarıyla ilgili haberlerin 2020 yılının son üç aylık döneminde artışa geçtiği görülmektedir. Bu dönemde özellikle Türkiye'de yetkililerin açıklamalarına göre pandemide ikinci dalga yaşanmaktaydı ve aynı zamanda Çin'den gelecek olan Covid-19 aşısıyla ilgili tartışmalar sürmekteydi. Türkiye'de aşılamaya, 14 Ocak 2021'de sağlık personeli ve riskli gruplar öncelikli olmak üzere başlatılmıştır. Ardından 02 Nisan 2021'de Almanya'dan gelen aşılarla birlikte aşılamaya hız verilmiştir. Almanya'dan gelen aşıların uygulanmaya başlamasıyla birlikte platformların incelediği iddia, bilgi ve haber sayıları tekrar artışa geçmiştir. Nitekim Nisan, Mayıs ve Haziran 2021'de iddiaların artmaya başladığı görülmektedir. Bu süreçte tam kapanma, aşılamaya hız verilmesi ile yapılan aşıların 2. ve 3. doz uygulanması yönünde yetkililerin açıklamalarına paralel aşılarla ilgili iddiaların ve haberlerin de arttığı söylenebilir. Yine 2021 yılının son üç aylık döneminde de aşılarla ilgili doğrulaması yapılan iddiaların ve haberlerin artışının devam ettiği görülmektedir. Bu dönemdeki iddia ve haberlerin fazla olması, Covid-19'un yeni varyantlarının vaka sayılarındaki artışlar, aşıların yeni varyantlara etkisi, koruyuculuk süresi, tekrar dozların uygulanması konusunda yetkililerin açıklamaları ve aşının önemine yapılan vurguya karşılık; aşının etkili olmadığı, aksine zarar verdiği yönünde karşıt düşüncelerin ve pandeminin devam etmesine yönelik aşılarla ilgili üretilen komplo teorilerinin dijital medya mecralarında daha fazla yer almasıyla açıklanabilir.

Covid-19 aşılarıyla ilgili ortaya atılan iddia ve haberler incelendiğinde yanlış bilgi türünün yedisinin de olduğu görülmektedir. Örnek olarak *Teyit* platformunun incelediği iddiaların yanıltıcı yönü *Şekil 12*'de belirtilmiştir.

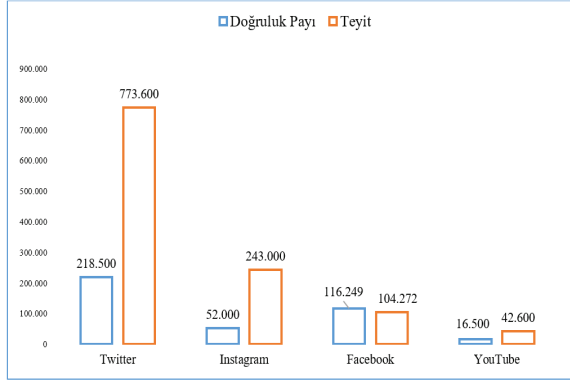
Şekil 12. "Teyit" platformunun incelediği iddiaların yanıltıcı yönünün dağılımı (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 12’de görüldüğü üzere *Teyit* platformunun incelediği haberlerden 131’i sahte haber olup bu haberlerin yarıya yakını (%45’i) yedi yanlış bilgi türünden “Çarpıtma” yoluyla oluşturulduğu yönündedir. Ardından en fazla yanlış bilgi türü olarak “Uydurma” (%19) ve “Bağlamdan Koparma” (%16) gelmektedir. En az (%1) “Taklit” türü yer almaktadır. Pandeminin ilk altı ayında Covid-19 ile ilgili sahte haberlerde bu oran %43,5 ile “hatalı ilişkilendirme” olarak tespit edilmiştir (Çavuş, 2020).

İncelenen doğrulama platformları web sitelerinin yanı sıra sosyal medya mecralarını da kullanmaktadır. Doğrulaması yapılan bilgi veya haberler *Facebook*, *Twitter*, *Instagram* ve *YouTube* gibi mecralarda paylaşılabilir olanağına sahip olup ilgili haber sayfasında belirtilmektedir. Platformların sosyal medya hesaplarının Ocak 2022 itibari ile yaklaşık takipçi/abone sayıları şu şekildedir (Şekil 13).

Şekil 13. Doğruluk Payı ve *Teyit* platformunun sosyal medya takipçi/abone sayıları



Doğruluk Payı sosyal medya hesaplarında “Doğruluğun Sesini Birlikte Yükseltelim” mottosu kullanırken *Teyit* kendini “İnternetteki şüpheli bilgileri inceleyen doğrulama platformu” olarak tanımlamaktadır. Şekilde görüldüğü üzere *Teyit* platformunun sosyal medya takipçi/abone sayısı toplamda *Doğruluk Payı*’na göre yaklaşık üç kat daha fazladır. *Doğruluk Payı* ve *Teyit*, doğru bilgiyi geniş kitlelere yayma amacıyla web sayfalarının yanında sosyal medya hesaplarından da paylaşımda bulunarak geniş kitlelere ulaşma gayreti gütmektedir. Takipçiler bu haberleri *retweet*, etiketleme, bağlantıyı kopyalayıp kendi sayfasında paylaşma gibi seçenekler ile kendi sosyal medya hesaplarında takipçileriyle paylaşma olanağına sahiptir. Nitekim her iki platformun sosyal medya hesaplarındaki paylaşımların, bu şekilde diğer takipçiler ile paylaşıldığı görülmektedir. Ayrıca dijital medya ortamlarının etkileşimsellik özelliği doğrultusunda takipçilerle tartışmalar gerçekleşmektedir.

Covid-19 aşılıyla ilgili iddiaların ve doğrulamaların sonucunun paylaşıldığı sosyal medya hesaplarındaki tartışmaların görünümü şu şekildedir: Her iki platformun da *Facebook* sayfasından etkileşim çok az iken *Instagram* ve

Twitter’da ilgili bilgi/habere yapılan yorumlar Facebook’a göre daha fazladır. Buradaki yorumlarda aşının önemli olduğunu, aşılarını yaptıırıp herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını dile getirenlerin yanında aşıya karşı düşüncelerini dile getirenlerin aynı minvalde tartışmalar yaptığı görülmektedir. “Oyunun büyük olduğu” ve Covid-19’un pandemi değil bir “PLANdemi” olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Bunun yanında Covid-19 aşıları ile ilgili iddiaları çok gülünç olarak bulan, bu kadar da olmaz tarzında yorumlar yer almaktadır. Bu iddiaları ortaya atanlara inanan insanların olduğunu düşünmek bile istemeyenlerin yanı sıra, bu tarz safsatalara inanan binlerce insan olduğu yönünde de çokça yorum yer almaktadır.

Platformların sosyal medya hesaplarındaki tartışmalara bakıldığında aşıya inanan ve güvenenler ile aşı tereddüdü ve karşıtlığı içinde olanların kutuplaşmış durumda olduğu söylenebilir. Daha az sayıda ise ılımlı düşünenler bulunmaktadır. Örneğin “Aşı olanların kollarına mıknatıs yapıştığı iddiası yanlış. Bazı kişilerin derilerine manyetik cisimlerin yapışması, tenlerinin yapısı ve sürtünmeden kaynaklanıyor” paylaşımına (Şekil 14) gelen yorumlarda bu tarz iddiayı gülünç ve gündeme alınamayacak kadar basit bulanların yanında, iddianın yanlış olduğuna inanmayanlar ve iddianın gerçek olduğunu bizzat kendilerinin tanık olduklarını dile getiren yorumlar yer almaktadır.

Şekil 14. “Teyit” platformunun Twitter ve Facebook hesabından yaptığı paylaşım örneği (Teyit-c, 2021; Teyit-d, 2021)



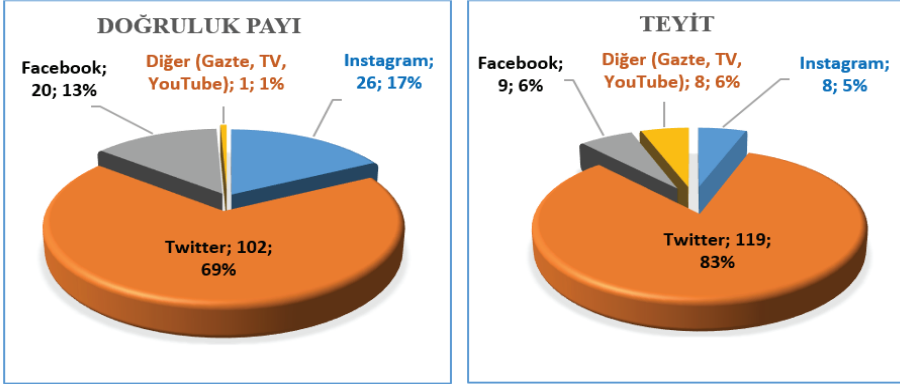
Şekil 14’teki paylaşımlar sonrası etkileşimsellik sağlanmış ve takipçiler bu paylaşım ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmişlerdir: “Bunlara inanan aşı olmasın ciddi den tartışma uzamasın. Zaten aşı az, zekâda rekabeti ortadan kaldıralım :)” yanıtına bir başka kullanıcının “Zeki kardeş benim aşı hakkımı da alabilirsin istersen de ...ünden vurdurursun daha zeki ve ölümsüz olursun.” şeklinde cevabı, yine bir başka kullanıcının “Tamam da teyit kardeş sadece aşı olan yere yapışmasını neyle açıklıyorsun? Bizzat kendim denedim üstte dur-

muyor altta durmuyor sadece aşı olan yerde durması çok tuhaf, aşı karşıtı biri değilim ama bunun daha detaylı açıklanması gerek.” Öte yandan “ne kadar çok avanak var memlekette.” şeklinde hakaretimiz yorumlara rastlanmaktadır.

Sosyal medyadaki tartışmalarda kullanıcıların doğrulama platformlarına yönelik endişeleri de yansıtılmaktadır. “Teyitin de teyiti yapılmalı”, “kimin için çalışıyorsunuz” şeklindeki yorumlar aslında doğrulama sitelerine karşı olan çelişik düşüncelerin yansımasıdır. Zira doğrulama hizmetleri çevrimiçi mezenformasyona ve dezenformasyona karşı önemli bir rol oynasa da kullanıcıların onlara gerçekten güvenip güvenmedikleri hakkında çok fazla bir şey bilinmemekte (Keten, 2019) ve doğrulama platformlarının sahte haberle mücadelede ne denli etkin bir rol oynayabileceğine dair şüphe ve endişeler, bu oluşumların sorgulanmasına da yol açmaktadır (Kavaklı, 2018). Güveni güçlendirmek için, doğrulama platformlarının iddiaların seçim ve analiz sürecinin açık ve şeffaf bir biçimde belirtilmesi, finans kaynakları, ilişkili olduğu kurum ve kuruluşların belirtilmesi bu platformlara olan güveni artıracak unsurlardır (Brandtzaeg ve Folstad, 2017: 65).

Doğrulama platformları aşı ile ilgili doğrulamaya alınan iddia, yanlış bilgi ve sahte haberin kaynağını, hangi tarihlerde yayılmaya başladığını ve etkileşimsellik durumunu belirtmektedir. Doğrulama platformlarının Covid-19 aşılılarıyla ilgili haberlerin yer aldığı medya mecraları şu şekildedir (Şekil 15).

Şekil 15. Doğrulama platformlarının Covid-19 aşılılarıyla ilgili medyadaki sahte haber kaynakları (sayıları ve yüzdeleri)



Şekil 15'te görüldüğü üzere aşilar ile ilgili belirtilen sahte haberlerin infodemiye dönüşmesinde hem geleneksel hem de sosyal medya mecraları rol almaktadır. Ancak başat rol, *Twitter* başta olmak üzere sosyal medya mecralarındadır. Yegen (2018), Doruk Şahin (2018) ile Soğukdere ve Öztunç'un (2020) çalışmalarında da sahte haberlerin en fazla *Twitter*'da olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal medya kullanıcılarının önemli bir kısmı, gerekli eğitim ve bilinçten yoksundur. Onlar, sosyal medyada yayınlanan her türlü içeriği gerçek

olarak kabul etmektedir (Gönenç, 2018: 131). Bu durum sahte haberlerin dolaşıma girerek infodemiye dönüşmesinde etkili olmaktadır. Covid-19 gibi tüm toplumların etkilendiği pandemi sürecinde, sağlık konularına yönelik bilgilerin yayılmasında artış olmuştur. Bu tarz kitleleri etkileyen ve toplumun tamamını ilgilendiren durumlarda İnternetin, sosyal medyanın etkin bir rol oynadığı hatta çoğu zaman algı yönetiminin başat aktörü olduğu da bilinmektedir (Kırık ve Özkoçak, 2020).

Sonuç

Covid-19 Pandemisi, pandemi ile birlikte infodemiye gündeme getirmiştir. Pandemi ile mücadelede ve hastalığın ortadan kaldırılmasında en etkili metot olan aşılara dair üretilen “yanlış bilgi” ve “sahte haberin” infodemiye dönüşmesi, “doğru bilgi” ve “doğru habere” ulaşmanın önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu süreçte dijital medya mecralarının yaygın olarak kullanılmaya başlanması, her geçen gün bu mecralardaki kullanıcı sayısının artması, yalan bilgi ve sahte haberlerin daha geniş kitlelere ulaşmasına aracılık etmektedir. Doğru bilgilerle toplumu bilgilendirerek yanlış bilgi ve sahte haberin yayılmasını önlemek ve medyadaki yanlış bilgi ve sahte haberlerin doğruluğunu araştırmak amacıyla ortaya çıkan doğrulama platformlarının, dijital medya mecralarının yaygınlaşmasına paralel bir seyirle artış gösterdiği bilinmektedir. Bu bir zorunluluk olarak addedilebilir. Zira “yalan”, ışık hızında dünya üzerinde dolaşırken “doğru” ardından yetişememekte veya çok geç kalmaktadır. Jonathan Swift’in deyişiyle “yalan uçmakta, doğru ardından topallayarak gelmektedir.”

Çalışmada incelenen doğrulama platformlarının inceledikleri iddialara bakıldığında, yanlış bilgi ve sahte haberlerin ülkeler ve kıtalararası dolaşarak küresel bir hal aldığı görülmektedir. Infodemi olarak kavramsallaştırılan bu durum, yaşanmakta olan pandemi sürecinde daha görünür hale gelmiştir. Pandemi gibi küresel kriz dönemlerinde yaşanan iletişim faaliyetlerinde, *doğrunun* da en az *yalan* kadar hızlı olması gerekir ki kriz daha az hasarla atlatılabilsin. Bu bağlamda yanlış bilgi ve sahte haberi üretip yaymada bir yeri olan dijital medya mecralarından, her sorunun çözümünü de içinde barındırması gerçeğinde olduğu gibi, doğru bilgi ve haberi üretme ve yayma konusunda da olumlu biçimde yararlanılabilir ve yararlanılmaktadır.

Covid-19 aşılılarıyla ilgili olarak yanlış bilgi ve sahte haberlerin; aşılardan etkinliği, içeriği ve üretim süreci, zararları ve yan etkileri ile siyasal, toplumsal ve ekonomik içerikli olarak üretildiği görülmektedir. Çalışma sonucunda; sahte habere konu olan yanlış bilgi ve iddiaların en yüksek oranda aşılardan siyasal, toplumsal ve ekonomik içeriklerine yönelik olarak üretildiği (%38) ortaya çıkmaktadır.

Doğruluk Payı ve *Teyit* platformlarının Covid-19 aşılılarıyla ilgili incelediği haber/ bilgi başlığı altındaki iddiaların doğruluk ve sahtelik durumuna bakıldığında, iddiaların %92’sinin “Yanlış”, ancak %1 oranında “Doğru” olduğu tespit

edilmiştir. Sahte haberlerin çoğunluğunu ise %45 oranıyla yanlış bilgi türü olan “Çarpıtma” oluşturmaktadır.

Covid-19 aşlarıyla ilgili tartışmaların, pandemiyle birlikte gündeme gelmesine karşın, Türkiye’de aşı uygulaması başlamadan önce salgının yeni bir dalgası ile karşılaştığı 2020 yılının son üç aylık döneminde artışa geçtiği ve 2021 yılının ilk üç ayında düşüşe geçip sonrasında tekrar artarak zirve yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda aşılarla ilgili yapılan sahte haberlerin infodemiye dönüştüğü dönemlerde kamuoyunun doğru bilgilere olan gereksiniminin de arttığı söylenebilir. Nitekim infodemiye önlemek adına DSÖ’nün ‘Salgın Bilgi Ağı’nı oluşturması, Sağlık Bakanlığı’nın hem Covid-19 hastalığı hem de aşısı için ayrı bir platform oluşturması, bu gereksinimleri karşılamaya yönelik çabalaradır.

Çalışmada; yanlış bilgi ve sahte haberin, küçük bir bölümünün geleneksel medya kaynaklı olduğu ancak bu nitelikteki bilgi ve haberlerin kaynaklarının neredeyse tamamına yakınının *Twitter* başta olmak üzere sosyal medya mecraları olduğu görülmektedir. Makale kapsamında incelenen doğrulaması yapılan haberler, her iki doğrulama platformunun web sayfaları ve sosyal medya hesaplarından yapılan paylaşımlarla takipçilere ulaştırılmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan doğrulama platformlarından *Teyit*; *Doğruluk Payı* platformuna göre yaklaşık olarak üç kat daha fazla takipçi/aboneye sahiptir ve bu yönüyle sosyal medyada daha öne çıkmaktadır. Covid-19 aşlarıyla ilgili platformlarca incelenen iddialara, doğrulamalara ve sosyal medyadaki tartışmalara bakıldığında, kullanıcıların, aşı yanlısı ve karşıtı şeklinde kutuplaştıkları görülmektedir.

Doğrulama platformlarının etkinliğine yönelik tartışmalar sürse de platformların yanlış bilgi sahte haberin doğrulanmasında önemli bir işleve sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, gerek genel olarak dijital medya ürünlerinin daha sağlıklı biçimde üretimi ve tüketimi konusunda gerekse çalışma kapsamında ele alınan yanlış bilgi ve sahte haberin fark edilmesi bakımından medya okuryazarlığı şemsiyesi altında yer alan dijital medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerinin bireylere kazandırılmasına yönelik girişimler de ayrı bir öneme sahiptir. Covid-19 pandemisinde özellikle hastalığın kontrolünde ve önüne geçmede en önemli unsur olan aşılarla dair yanlış bilgi ve sahte haberlerin infodemiye dönüşmesi, toplumların sağlığını tehdit etmektedir. Toplumun sağlığını tehdit eden böyle bir durumda, sağlık okuryazarlığı bilgi ve becerileri de çok önemli olmaktadır. Medya ve sağlık okuryazarlığı, internet ve bilgi deryasında sörf yapanlar için bir pusula niteliği taşımaktadır. Günümüze ve geleceğe yönelik öneriler olarak, internette sağlık bilgisi arama davranışı içerisine girenlerin medya ve sağlık okuryazarlığı düzeylerinin artırılması yönündeki faaliyetlere ağırlık verilmesi vurgulanabilir. Kaldı ki içinde bulunduğumuz yüzyıl, bu tarz farklı okuryazarlık bilgi ve becerilerini zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- Akkuş, T. (2020). İnfodemi: S“algı”n 2.0. *TRT Akademi/Salgın Yayıncılığı*, 210-215.
- Artvinli, F. (2020). Salgınların tarihi: Toplumsal ve siyasal açıdan kısa bir bakış. Türk Tabipler Birliği (ed.), *Covid-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu* (43-59). Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Brandtzaeg, P. ve Folstad, A. (2017). Trust and distrust in online fact-checking services. *Communication of the ACM*, 65-71.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. Birinci cilt ağ toplumunun yükselişi* (E. Kılıç, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çavuş, G. (2020). Salgının en gözde yanlış bilgileri. <https://teyit.org/salginin-en-gozde-yanlis-bilgileri>. 30.01.2022.
- Çiçeklioğlu, A. Ş. (2019). *Yeni medyada içerik doğrulama platformları: Teyit.org örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ toplumu* (Ö. Sakin, çev.). İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Doğruluk Payı* (2021). Aşı ve ilaçların hastalık ürettiği ve bağışıklık sistemini çöktürdüğü iddiası doğru mu?. <https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/asi-ve-ilaclarin-hastalik-urettigi-ve-bagisiklik-sistemini-cokerttigi-iddiasi>. 30.07.2021.
- _____ (tarih yok-a). Hakkımızda. <https://www.dogrulukpayi.com/sayfa/hakkimizda>. 01.07.2021.
- _____ (tarih yok-b). Metodoloji. <https://www.dogrulukpayi.com/sayfa/metodoloji>. 25.06.2021.
- Doruk Şahin, Ö. (2018). Hakikat ötesi (post-truth) dönemde doğrulama platformları: Teyit.org örneği. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi ve İletişim Araştırmaları Derneği “Dönüşen Dünyada İletişimin Rolü” Uluslararası Sempozyumu* (151-162). KKTC: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi.
- Duke Reporters’ Lab*. (2022). Fact-checking. <https://reporterslab.org/fact-checking/>. 20.01.2022.
- Fact-Checking Turkey*. (tarih yok). About us. <http://factcheckingturkey.com/about-us> 14.07.2021.01.08.2021.
- Fake News (2022). *Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/fake-news>. 25.01.2022.
- Gliner, J. A., Morgan, G. A. ve Leech, N. L. (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri: Desen ve analizi bütünleştiren yaklaşım* (V. Bayar, çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gönenç, Ö. (2018). *Medyada algı yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- International Fact Checking Network [IFCN]*. (tarih yok-a). The commitments of the

- code of principles. <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>. 30.01.2022.
- (tarih yok-b). Verified signatories of the IFCN code of principles. <https://www.ifcncodeofprinciples.poynter.org/signatories>. 30.01.2022.
- Kavaklı, N. (2019). Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 663-682. doi: 10.17680/453398.
- Kazaz, M. ve Akyüz, S. S. (2019). *Sahte haber*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Keten, E. T. (25 Ağustos 2019). *Doğruluk kontrolü (fact-checking) endüstrisi ve yalanla "mücadele"*. <https://t24.com.tr/yazarlar/emre-tansu-keten-sosyal-medya/dogruluk-kontrolu-fact-checking-endustrisi-ve-yalanla-mucadele,23552>. 10.01.2022.
- Kırık, A. M. ve Özkoçak, V. (2020). Yeni dünya düzeni bağlamında sosyal medya ve yeni koronavirüs (Covid-19) pandemisi. *Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Science*, (45), 133-154.
- Resmî Gazete. (1983). *Sağlık Bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname* (181 Sayılı KHK). Resmi Gazete Sayısı; 18251.
- Reuters Institute. (2021). *Digital news report 10th edition*. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021.06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf. 30.07.2021.
- Soğukdere, Ş. ve Öztunç, M. (2020). Sosyal medyada koronavirüs dezenformasyonu. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (5), 59-85.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu. (tarih yok). Sıkça sorulan sorular. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77694/sikca-sorulan-sorular.html>. 10.12.2021.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). *Pandemik influenza ulusal hazırlık planı*. Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü. (2018). *Türkiye sağlık okuryazarlığı düzeyi ve ilişkili faktörleri araştırması*. Ankara: Özyurt Matbaacılık
- Teyit* (2021). FDA'nın covid-19 aşısının kalp krizi riskini 71 kat artırdığını söylediği iddiası. <https://teyit.org/analiz-fdanin-covid-19-asisinin-kalp-krizi-riskini-71-kat-artirdigini-soyledigi-iddiasi>. 30.01.2022
- (2022). <https://www.facebook.com/207787009653168/posts/1217778075320718/> (ileti). 30.07.2021.
- (tarih yok-a). Değerlerimiz. <https://teyit.org/degerlerimiz>. 01.07.2021.
- (tarih yok-b). Editoryal Kurallar-Yayın İlkeleri. <https://teyit.org/metodoloji>. 12.07.2021.
- (tarih yok-c). <https://twitter.com/teyitorg/status/1401084975773069314> (ileti). 30.07.2021.

- Türk Tabipleri Birliği. (2018). *Birinci basamak sağlık çalışanları için aşı rehberi* (N. Etiler, yay. haz.) Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Ünal, R. ve Taylan, A. (2017). Sağlık iletişiminde yalan haber-yanlış enformasyon sorunu ve doğrulama platformları. *Atatürk İletişim Dergisi*, (14), 81-100.
- Wardle, C. (2020). Bilgi düzensizliği ağı. C. Silverman (ed.), *Doğrulama El Kitabı* (M. C. Yılmaz, ev. ed.) (9-15). European Journalism Centre (EJC) Yayınları.
- Wardle, C. ve Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Strasbourg: Council of Europe report.
- World Health Organization [WHO]. (2021). Status of COVID-19 Vaccines. https://who.int/pqweb/sites/default/files/documents/Status_COVID_VAX_23Dec2021.pdf. 10.01.2022.
- _____ (tarih yok-a). Infodemic. https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1 10.12.2021. 21.06.2021.
- _____ (tarih yok-b). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>. 05.06.2020. 15.07.2021.
- _____ (tarih yok-c). EPI-WIN: WHO Information network for epidemics. <https://www.who.int/teams/risk-communication>. 30.07.2021.
- _____ (tarih yok-d). About EPI-WIN. <https://www.who.int/teams/risk-communication/about-epi-win>. 20.12.2021.
- Yalansavar*. (tarih yok). Yalansavar - Sık sorulan sorular. <https://yalansavar.org/yalansavar-sik-sorulan-sorular/> 20.06.2021.
- Yegen, C. (2018). Doğru haber alma hakkı ve sosyal medya dezenformasyonunu Doğruluk Payı ve Yalansavar ile tartışmak. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 101-121.

Etik Kurul Onayı: Etik kurul onayına ihtiyaç bulunmamaktadır.
ıkar atışması: ıkar atışması bulunmamaktadır.
Finansal destek: Finansal destek bulunmamaktadır.

Ethics committee approval: There is no need for ethics committee approval

Conflict of interest: There are no conflicts of interest to declare.

Financial support: No funding was received for this study.

